

SEPPO HENTILÄ

Pitkät jäähyväiset Saksan kysymykselle

Heinrich-August Winkler sanoo, että historioitsijan on osattava kertoa, miksi, ja ennen kaikkea miten, kaikki oikeastaan tapahtui. Mutta vieläkö siihen tarvitaan 1200-sivuista kansallista suurkertomusta? Eikö sellaisten aika ole jo ohi? Professori Seppo Hentilä toteaa arviossaan, että Winklerin suurteos onnistuu torjumaan tämänsuuntaiset epäilyt. Hentilän mielestä se on vuosituhantemme alun merkittävin Saksan historian yleisesitys.

■ Saksa oli viime vuosisadalla levoton valtakunta. Poliittinen järjestelmä vaihtui neljä kertaa: 1918, 1933, 1945 ja 1990 – viimeksi tosin väkivallattomasti ja vain osassa Saksaa, kun DDR sulautui kylmän sodan päätteeksi Saksan liittotasavaltaan. Berliinin Humboldt-yliopiston emeritusprofessorin Heinrich August Winklerin mukaan Saksan rauhattomuus johtui siitä, että se ei ollut niin kuin ”länsi”, Englanti tai Ranska. 1800-luvulla Saksa lähti kulkemaan omaa erillistietään ja ylenkatsoi pitkään lännen poliittista kulttuuria.¹

Saksan erillistie (*Sonderweg*) ei Winklerin mukaan suinkaan tarkoita sitä, että jonkin maan, Englannin tai Ranskan – tai yleisemminkään ”lännen” – historiallinen kehitys olisi sellaisenaan jokin ideaalimalli tai ”normaalitie”. Mutta ”länsi” on hänen mielestään

olemassa selvästi tunnistettavana arvoyhteisönä, jonka juuret juontavat Yhdysvaltain itsenäisyysjulistukseen 1776 ja Ranskan valankumoukseen 1789. Tästä poliittisesta kulttuurista, lännen arvoyhteisöstä, Saksa sanoutui 1800-luvulla tietoisesti irti. Siksi se, kuten Winkler tiivistää, myöhästyi kaksinkertaisesti: ensin kansallisvaltion luomisessa ja sitten demokratian vakiinnuttamisessa.

Ratkaiseva askel erillistielle tehtiin Frankfurt am Mainissa 1848–49 pidetyssä Saksan kansalliskokouksessa. Siellä ei kyetty perustamaan ”länsieurooppalaista” liberaalia kansallisvaltiota. Päinvastoin Saksassa tapahtui aristokraattisen eliitin ”vallankumous ylhäältä”. Saksan yhdistivät ruhtinaat, jotka perustivat 1871 Preussin johdolla autoritaarisen keisarikunnan. Miksi näin tapahtui? Winklerin vastaus on tiivistäen tämä: Teollistuminen ei luonut Saksaan itsetietoista porvaristoa, jolla olisi ollut omaa poliittista kunnianhimoa. Se peri arvonsa ja asenteensa pääosin vanhalta aristokratialta. Näin Saksasta puuttui lähes tyystin se dynaaminen yhteiskunnallinen voima, joka Englannissa, Yhdysvalloissa ja ehkä hieman vähemmässä määrin myös Ranskassa toimi moottorina, kun teollistuva yhteiskunta modernisoitui.

1. Heinrich August Winkler, *Germany: The Long Road West*. Oxford University Press, Oxford. First Volume 1789–1933, 2006, 599 s.; Second Volume 1933–1990, 2007, 600 s. Kääntänyt Alexander Sager (saksankielinen alkuteos *Der lange Weg nach Westen*. C. H. Beck Verlag München, Bd. 1: *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, 1999; Bd. 2: *Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung*, 2000).

Vallankumous ylhäältä

Saksan keisarikunnasta tuli Winklerin mukaan merkillinen sekoitus: yhtäältä se oli erittäin korkealle kehittynyt teollinen ja teknisesti innovatiivinen kapitalismi, mutta toisaalta yhteiskunnan henkistä rakennetta dominoivat vanhat, feodaalialajalta peräisin olevat instituutiot, arvot ja elämäntavat. Saksan poliittisen modernisoitumisen jälkeensä jääneisyyden ja suhteellisen nopean taloudellisen edistyksen välinen kulu ja epäsuhta oli ammottava.

Siitä aiheutunut jännite synnytti jatkuvasti sisäpoliittista levottomuutta, se teki Saksan poliittisesta järjestelmästä epävakaa ja valtakunnan ulkopolitiikasta hyökkäävän. ”Lännessä” porvaristo taisteli feodaalista aristokratiaa ja sen luomaa autoritääristä valtiota vastaan. Tällaista klassista porvaristoa ei Saksan historia tunne. Teollistuminen – joka Englannissa ja Yhdysvalloissa oli poliittisia oikeuksia vailla olevan porvariston alkuperäinen saavutus – oli Saksassa ”vallankumous ylhäältä”... Koska Saksan porvaristo oli alusta lähtien porvaristoa vain valtaapitävien, erityisesti Preussin aristokratian armosta, se ei koskaan esittänyt mitään omia poliittisia valtavaatimuksia. Päänsäntö Saksan porvaristo alistui poliittisesti, sosiaalisesti vanhalle feodaaliselle kerrokselle, jonka olisi Englannin esimerkin mukaan pitänyt olla porvariston vastustaja.

Saksan kansallisen liikkeen suhteesta oman maan historiaan ja kulttuuriin tuli miltei irrationaalisella tavalla epäkriittinen. Sivustoporvaristo vakuuttui siitä, että keisarikunnan perustuslaillinen monarkia ja kansleri Otto von Bismarckin luoma patriarkaalinen sosiaalivaltio olivat Saksalle siunaukseksi. Vahva, puolueiden yläpuolella oleva valtioauktoriteetti, arvostettu ja tehokas virkakoneisto sekä ylhäältä päin tehdyt reformit turvasivat parhaiten yhteiskuntarauhan. Saksalaiset uskoivat, että heidän oman kulttuurinsa, tieteensä ja taiteensa saavutukset olivat korkeammalla tasolla kuin Ranskan tai Englannin.

Ylemmydentunne ja voitonvarmuus olivatkin ensimmäiseen maailmansotaan saakka Saksan erillistien kulmakiviä. Kun suurvaltojen herruuskilpailu elokuussa 1914

puhkesi maailmansodaksi, Saksa päätti lopullisesti ratkaista kilpailun lännen kanssa voitokseen. Mutta ”varma voitto” kääntyi katkeraksi tappioksi ja keisarikunta luhistui marraskuussa 1918. Maailmansodan voittajat sanelivat Versailles’n rauhansopimuksen ehdot, joita Saksassa pidettiin yleisesti nöyryyttävinä ja rauhaa häpeärauhana. Loukattu kansallistunto kääntyi kohtalokkaalla tavalla sisäänpäin ja suuntautui menneisyyteen. Vahva valtakunta sortui, mutta sen idea säilyi.

Winkler panee suuren painon valtakuntamyymyille, joka tarkoitti haavetta yhdestä yhtenäisestä Saksan valtakunnasta. Bismarckin ratkaisu, Itävallan jättäminen keisarikunnan ulkopuolelle, oli perustaltaan piensaksalainen. Suursaksalainen ratkaisu, jossa myös Itävalta olisi ollut mukana, ei ollut 1871 poliittisesti mahdollinen. Kun sitten Hohenzollernien ja Habsburgien keisarikunnat olivat 1918 sortuneet, kaikki merkittävät poliittiset ryhmät äärioikealta ääri-vasemmalle niin Saksassa kuin Itävallassakin kannattivat kukin omista lähtökohdistaan suursaksalaista ratkaisua. Itse asiassa sosialistit ajoivat sitä kaikkein innokkaimmin. Vain voittajavaltojen *veto est* ”suursaksalaisen” tasavallan muodostumisen saksankieliseen Eurooppaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Weimarin tasavallasta tuli monien saksalaisten kaipaaman vahvan valtion täysi vastakohta. Sen perustuslakiin ympäröity parlamentaarinen demokratia ei kerta kaikkiaan näyttänyt sopivan Saksalle. Selitys löytyi jälleen Saksan erillistiestä. Kriittisiä ääniä esiintyi Weimarin tasavallan aikana vähän ja niitä kuuntelivat harvat. Liberaali yhteiskuntafilosofi Max Weber puhui 1920-luvun alussa saksalaisen porvariston ”feodalisoitumisesta”, joka sai ensin Preussin ja myöhemmin Saksan keisarikunnan virkakoneistossa, oikeuslaitoksessa, armeijassa ja koululaitoksessa vahvat institutionaaliset puitteet. Feodalisoitumisella Weber tarkoitti tiettyjen esiteollisen ajan arvojen ja mentaliteettien periytymistä vanhalta eliitiltä porvaristolle. Itse asiassa Weberinkin tulkinta pohjautui Sonderweg-tyyppiseen ajatteluun, mutta toisin kuin Weimarin tasavallan kon-

servatiiviset historioitsijat, hän piti Saksan kehityksen poikkeavuutta sen onnettomuuksien syynä.

Demokratian heikkoudesta hyötyivät tasavallan vastustajat: kansalliset konservatiivit ja pian myös kansallissosialistit. He käyttivät häikäilemättä saksalaisten kolhiintunutta ylemmydentuntoa revansistisen ulkopoliittikkansa perusteluna. Jos jokin Saksan älymystöä ja Hitleriä yhdisti, se oli valtakuntamyöty. Vuonna 1938 Hitler teki haaveesta totta ja liitti Itävallan valtakuntaan, mutta siitä valtakunnasta ei tunnetusti tullut pitkäikäistä.

Erillistietä kolmanteen valtakuntaan

Vuoden 1945 katastrofin jälkeen erillistiestä haettiin selitystä Saksan sortumiselle kansallissosialistiseen diktatuuriin. Tulkintamalli pysyi samana, vain sen etumerkki vaihtui. Erillistie näyttäytyi nyt jatkuvien onnettomuuksien sarjana, jonka päässä odotti vuoden 1933 musta aukko. Itse asiassa koko edeltävä Saksan historia 1800-luvun alusta lähtien muodostui tällä tavoin ”kolmannen valtakunnan” eräänlaiseksi esihistoriaksi.

Kriittiseen Sonderweg-tulkintaan perustuvasta historiankäsitelmästä tuli 1960-luvulla liittotasavallan vasemmistoliberaalin ja sosiaalidemokraattisen nuoren älymystön historiallisen itseymmärryksen kulmakivi ja keskeinen historiapolitiittinen argumentti. Tuon sukupolven johtavia tulkkeja olivat Jürgen Habermas ja Ralf Dahrendorf. Siihen lukeutui myös nuorten historioitsijoiden ryhmä, joka alkoi kutsua omaa lähestymistapaansa yhteiskuntahistorialliseksi (*Gesellschaftsgeschichte*) ja menetelmäänsä historialliseksi yhteiskuntatieteeksi. Ryhmän kaksi kansainvälisesti tunnetuinta edustajaa ovat 1960- ja 1970-luvulla Bielefeldin yliopistossa vaikuttaneet Hans Ulrich Wehler ja Jürgen Kocka. Samaan ryhmään kuuluu myös historioitsija Heinrich August Winkler. Poikkeuksellisen laajassa tuotannossaan hän on käsitellyt kansakunnan ja demokratian suhdetta Saksassa sekä 1800-luvulla että erityisesti Weimarin tasavallan aikana.²

Sonderweg-tulkinnasta tuli 1960-luvulla tärkein Saksan liittotasavallan ammattihis-

torioitsijakuntaa jakava tekijä. Jako oli selkeästi poliittinen. Sonderweg-tulkinnan vastustajat sijoittuivat pääosin porvarillisen kentän oikealle laidalle, kannattajat puolestaan olivat liberaaleja ja vasemmistolaisia. Niin sanotussa Historikerstreitissa 1986–87 ne historioitsijat, jotka kannattivat Ernst Nolten keskeistä väitettä (juutalaisvainot olivat Saksan historiassa poikkeus, ei-saksalainen vaan pikemminkin ”aasialainen teko”), eivät tietenkään hyväksyneet myöskään Sonderweg-tulkintaa.

Erillistieteen arvostelijat vastustivat kiiwaasti etenkin väittämää, jonka mukaan Saksan historia olisi kohtalon lailla ja ennalta määrättyä jatkunut Preussista kolmanteen valtakuntaan. Vuoden 1945 jälkeen varsinkin konservatiiviset historioitsijat olivat koettaneet todistaa, että Hitler oli Saksan historiassa poikkeus, onneton työtapa-turma, ja kolmas valtakunta tässä mielessä on ollut itse asiassa Saksan ainoa ”Sonderweg”.

Ongelmallisena arvostelijat ovat pitäneet myös käsitettä länsi. Käytännössähän sillä tarkoitetaan Ranskaa ja Englantia, joihin Saksaa alituisesti verrataan. Jotta Saksan kehitys voitaisiin määrittellä poikkeavaksi erillistieksi, tulisi Englannin ja Ranskan kehityksen olla ”normaalina”. Pelkästään näiden kahden länsimaan väliset erot olivat niin suuret, ettei mitään normaalia tai ”tyypillistä” historiaa voi tietenkään olla olemassa. Saksan onnettomuuksien ymmärtäminen erillistieksi, jolta oli nyt palattu, oli Winklerin mukaan hänen sukupolvensa länsisaksalaisille henkisesti erittäin tärkeä asia. Saksan erillistien tunnustaminen merkitsi katumusta ja valmiutta hyvitykseen, paluuta vuosisatojen mittaiselta harharetkeltä. Tämä auttoi saksalaisia jälleen nousemaan vapautta ja rauhaarakastavien eurooppalaisten sivistyskansojen joukkoon. Se loi myös perustan kolmannen valtakunnan rikosten

2. Heinrich August Winkler, *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918–1924; Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924–1929; Der Weg in die Katastrophe. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1929–1933*. Dietz, Berlin-Bonn 1983, 1984, 1987.

avoimelle käsittelylle ja yleisemminkin sel-laiselle politiikalle, joka otti tietoisesti vaarin vuoden 1945 opetuksista.

Saksan onneton Sonderweg päättyi siis Winklerin mukaan vuoteen 1945; silloin Neuvostoliitto ratkaisi radikaalilla tavalla Elben itäpuoleisen ongelman Saksan historiassa. Saksan liittotasavalta omaksui vuoden 1949 jälkeen nopeasti entisten läntisten vihollistensa poliittisen kulttuurin. Siitä tuli ensimmäisenä saksalaisena valtiona vahva demokratia ja kiinteä osa länttä. Integroitumista vauhditti kylmän sodan syttyminen; länsi tarvitsi kommunismin torjumiseen vahvaa Länsi-Saksaa. Liittotasavallasta tuli pian sekä Naton jäsen että yhdessä Ranskan kanssa nykyisen Euroopan unionin edeltäjien kantava voima.

Winklerin mukaan se, että Saksan liittotasavalta otti vastuun uuden eurooppalaisen yhteisömallin rakentamisesta, tarkoitti luopumista vanhakantaisesta nationalismista. Sen korvasi uudenlainen ”postnationalistinen” ajattelumalli, joka kiinnittyi yhteisiin eurooppalaisiin arvoihin. Silti liittotasavalta kirjasi perustuslakiinsa Saksan jälleenyhdistämisen. Winkler sanoo, että sen länsi kuitenkin oli velkaa Itä-Saksaan rautaesiripun taakse jääneille maanmiehilleen, vaikka kautta kylmän sodan jälleenyhdistyminen oli pelkkä kaukainen poliittinen utopia. Kun utopiasta tuli 1990 yllättäen totta, Saksa teki kaikkensa torjuakseen epäilyt, että se aikoi kohottaa poliittista profiliaan niin, että se vastaisi paremmin valtakunnan uutta kokoa. Saksan paluu Euroopan keskustaan ja pääkaupungin siirto Reiniltä Spreelle, Bonnista Berliiniin, oli joka tapauksessa geopolittisesti laajakantoinen ratkaisu. Itä sai Euroopassa ilmansuuntana enemmän painoa. Berliinistä tuli jälleen, kuten se oli ollut 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, Itä- ja Länsi-Euroopan välisten yhteyksien tärkein välittäjä. Tämä rooli vahvistui vuonna 2004 toteutuneen Euroopan unionin niin sanotun itälaajentumisen ansiosta.

Vaikka Saksan Sonderweg oli Winklerin mukaan päättynyt vuoden 1945 perikatoon, Saksan kysymykselle voitiin jättää lopulliset jäähyväiset vasta vuonna 1990. Kun Saksa yhdistyi, se tapahtui jälleen piensaksalaisel-

ta pohjalta. Itävallan mukaantulo oli niin täydellisesti menettänyt historiallisen merkityksensä, ettei se noussut esiin edes teoreettisena vaihtoehtona. Winkler sanoo, että samoin oli käynyt myös vanhakantaiselle nationalismille; sen oli korvannut Saksan uusi postnationalistinen vastuu yhteisen eurooppalaisuuden rakentamisesta. Winkler puhuu jopa saksalaisten velvollisuudesta kehittää uusia kansakunnan ja kansallisvaltion ylittäviä ratkaisumalleja esikuvaksi koko Euroopalle. Sen saksalaiset ovat velkaa edellisten sukupolvien pahoista töistä.

Saksan ja Puolan välinen historiapolitiittinen nahistelu, joka on viime vuosina vain entisestään kiihtynyt, on kuitenkin selkeä osoitus siitä, että tällä ulottuvuudella ”Saksan-kysymys” elää ja voi hyvin. Viimeksi vuosi sitten poliisi joutui rauhoittelemaan puolalaisnuoria, jotka olivat tulleet varta vasten Berliiniin protestoimaan Saksan ns. itäalueilta toisen maailmansodan päätteeksi karkotettujen saksalaisten kohtaloita käsittelevää näyttelyä vastaan. Puolan silloinen äärikansallismielinen hallituskin toi julkisuuteen närkästyksensä sen vuoksi, että karkotetuista haluttiin Saksassa tehdä toisen maailmansodan uhreja. Tätä taustaa vasten voi kyllä väittää ja jopa ennustaa, että historiapolitiittisena kiistanaiheena Saksan-kysymykselle ei voida jättää jäähyväisiä vielä pitkään aikaan.

Winklerin suurkertomus kestää

Historian yleisesitys on genre, joka ei totta vie ole niitä helpoimpia, saati palkitsevimpia. Winklerin johdonmukainen erillistietul-kinta antaa Saksan historialle vahvan jännitteen. Sekä ”länsi” että ”Saksan erillistie” ovat Winklerin tarkastelutavassa reaali-historiasta tehtyjä suuripiirteisiä teoreettisia yleistyksiä. Hän sanoo, ettei hän pyri kirjoittamaan ”kokonaishistoriaa”, koska se olisi käytännössä yhdessä teoksessa mahdotonta, vaan ”probleemihistoriaa”, jonka avainkysymys on demokratian ja kansakunnan suhde Saksassa 1800- ja 1900-luvulla. Vertailun vuoksi voi lukea Winklerin kollegan Hans Ulrich Wehlerin Saksan historian ”totaalihistoriaksi” tarkoitettua teosta *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Siitä on tähän

mennessä ilmestynyt neljä 800-sivuista nideä, ja tekijä on päässyt vasta vuoteen 1949. Viides nide on ilmoitettu tulevaksi vielä tänä vuonna.³

Omaa lähestymistapaansa Winkler kutsuu ”diskurssihistoriaksi”. Hänen tarkastelunsa kohteena ovat ihmisten historiakäsitykset, joilla he ratkaisevissa valintatilanteissa tekojaan motivoivat. Hänen mukaansa historiakäsitykset ovat aina kiistanalaisia, ja sen vuoksi ne myös ovat alituisen diskurssin kohteena. Winklerin käsittelemät diskurssit ovat poliittisen eliitin poliittisia diskurssseja. Syviä yhteiskuntahistoriallisia rakenteita hänen käsittelytapansa ei tavoita, eikä se ole ollut hänen tavoitteensakaan.

Aikoinaan historioitsijat halusivat kertoa tapahtumista yksinkertaisesti sellaisina kuin ne ovat olleet. ”Hitlerin jälkeen historiaa ei ole enää voitu kirjoittaa niin”, Winkler sanoo. On osattava kertoa, miksi, ja ennen kaikkea *miten*, kaikki oikeastaan tapahtui. Mutta vieläkö siihen tarvitaan 1200-sivuista

kansallista suurkertomusta? Eikö sellaisten aika ole jo auttamatta ohi? Winklerin suurteos onnistuu torjumaan tämänsuuntaiset epäilyt. Se on kiistatta vuosituhantemme alun merkittävin Saksan historian yleisesitys. Tämä on tunnustettava, sillä Winklerillä on poikkeukselliset kertojan lahjat. Hän kykenee tarjoamaan varteenotettavan vastauksen suurimpaan Saksan historiaa askaruttavaan mysteeriin: kuinka Saksasta on tullut Saksa? Kuinka kansakunnasta, joka oli kaksisataa vuotta pilkannut ja ylenkatsonut demokratiaa, ja jonka tunnolla oli maailmanhistorian julmin rikos, saattoi niin pian vuoden 1945 jälkeen tulla nykyisen eurooppalaisen demokratian lujin linnake?

On aivan erinomainen asia, että Heinrich August Winklerin suurteoksesta on nyt saatu myös englanninkielinen laitos. Teoksen kääntäjä Alexander Sager, joka itsekin on huomattava historioitsija, on onnistunut välittämään kirjoittajan äänen käännökseensä todella ihailtavalla tavalla. ■